

บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์
เกี่ยวกับทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

นางสาวนันทนา วัฒนสุข

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาคำหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

แผนกวิชา ประวัติศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2516

I 15924312

008423

The Contributions of the Royal Supreme Patriarchs
to Buddhism
during the Bangkok Period

Miss Nantana Wattanasook

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Master of Arts

Department of History

Graduate School

Chulalongkorn University

1973

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ขอมติให้บัณฑิตวิทยาลัยนี้เป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทบัณฑิต

สมาน วัฒนวิท.
.....

คณะกรรมการตรวจวิทยานิพนธ์ สมาน วัฒนวิท. ประธานกรรมการ

..... วิภากร งามกิจ กรรมการ

..... วิลาสวงศ์ นพรัตน์ กรรมการ

..... ศุภร ธีระ กรรมการ

อาจารย์ผู้ควบคุมการวิจัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ วิลาสวงศ์ นพรัตน์

อาจารย์ ดร. สุนทร ณ รัชย์

หัวข้อวิทยานิพนธ์

บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์
เกี่ยวกับทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

ชื่อ

นางสาวนันทนา วัฒนสุข

แผนกวิชา

ประวัติศาสตร์

ปีการศึกษา

2516

บทคัดย่อ

ในการทำงานวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยมีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษามบทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ๗ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เพราะสมเด็จพระมหาสมณเจ้าทุกพระองค์ ทรงทำคุณประโยชน์ให้แก่วงการพระพุทธศาสนาของประเทศไทยไว้เป็นอย่างมาก พร้อมทั้งทำการวิเคราะห์และวิจัยบทบาทของแต่ละพระองค์อย่างละเอียดถี่ถ้วน โดยอาศัยเอกสารต่าง ๆ ที่ค้นคว้ามาได้

ผู้วิจัยได้แบ่งงานออกเป็น ๘ บท โดยมีบทนำเป็นบทแรกทางหาก และจบลงด้วยบทสรุป พร้อมทั้งขอเสนอแนะบางประการ บทนำกล่าวถึง ความเป็นมาของปัญหา วัตถุประสงค์ของการวิจัย วิธีดำเนินการค้นคว้าและวิจัย ตลอดจนความสำคัญหรือประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย ส่วนเนื้อเรื่องนั้นเริ่มตั้งแต่บทที่ ๑ กล่าวถึง ตำแหน่งสังฆปริณายกและการปกครองคณะสงฆ์ก่อนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเริ่มกล่าวตั้งแต่ความเป็นมาของตำแหน่งสังฆปริณายกในสมัยกรุงสุโขทัยเรื่อยมา จนกระทั่งถึงสมัยกรุงธนบุรีอย่างละเอียดพอสมควร โดยเน้นถึงสมณศักดิ์และอำนาจหน้าที่ของสังฆปริณายกหรือประมุขสงฆ์ในแต่ละสมัย นอกจากนั้นยังกล่าวถึง ลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ตั้งแต่ครั้งพุทธกาลจนกระทั่งถึงสมัยกรุงธนบุรีอีกด้วย

ในบทที่ ๒ กล่าวถึงความสำคัญของตำแหน่งสังฆปริณายกในการปกครองคณะสงฆ์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ โดยแบ่งกล่าวเป็น ๓ ระยะ คือ ระยะแรก สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325-2394) ระยะเวลาที่สอง ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึง รัชกาลที่ 6 (พ.ศ. 2394-2468) และระยะที่สาม ตั้งแต่รัชกาลที่ 7 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ. 2468-ปัจจุบัน) ลักษณะที่จะกล่าวถึงคือ พระราชกรณียกิจที่พระเจ้าแผ่นดินทรงปฏิบัติ ในการจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์และการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ผู้ดำรงตำแหน่งสังฆปริณายกแต่ละพระองค์ ทรงมีส่วนสำคัญในการช่วยเหลือพระเจ้าแผ่นดินปฏิบัติศาสนกิจนั้น ๆ ในด้านใดบ้าง โดยเน้นให้เห็นว่า สังฆปริณายกแต่ละพระองค์นั้น แม้จะยังไม่ทรงมีพระอำนาจในการปกครองคณะสงฆ์อย่างเต็มที่แต่ก็ทรงมีบทบาทสำคัญช่วยให้การปฏิบัติงานด้านศาสนาของพระเจ้าแผ่นดินสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

บทที่ 1 และบทที่ 2 นี้ เป็นการศึกษาเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เมื่อทราบลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ตั้งแต่สมัยโบราณมาโดยละเอียดแล้ว ก็จะช่วยให้เข้าใจบทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าทุกพระองค์ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น เพราะสมเด็จพระมหาสมณเจ้าทรงมีส่วนเกี่ยวข้องกับการปกครองคณะสงฆ์ทุกพระองค์ เป็นการชี้ให้เห็นว่าวิธีการปกครองคณะสงฆ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าแต่ละพระองค์นั้น มีลักษณะแตกต่างไปจากของเดิมประการใดบ้าง มีสิ่งใดที่เป็นของใหม่และน่าสนใจที่จะช่วยส่งเสริมให้พระพุทธศาสนาเจริญก้าวหน้ายิ่งกว่าเดิม และการที่ได้ทราบความเป็นมาของตำแหน่งสังฆปริณายก ก็จะทำให้เข้าใจบทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ๆ ได้มากยิ่งขึ้น และรู้ถึงสาเหตุที่พระองค์ทรงได้รับการยกย่องเป็นพิเศษยิ่งกว่าสังฆปริณายกองค์อื่น ๆ

บทที่ 3 กล่าวถึงบทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา บทที่ 4 กล่าวถึง บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา โดยจะกล่าวในลักษณะเดียวกัน คือ ในตอนแรกของแต่ละบท กล่าวถึงพระประวัติโดยย่อของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ๆ จากนั้นก็เป็นการศึกษาสภาพพระพุทธศาสนาโดยทั่วไปในรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ตามลำดับบท เพื่อแสดงให้เห็นว่าสภาพพระพุทธศาสนาขณะนั้นมีอิทธิพลต่อการปฏิบัติงานทางศาสนา ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าทั้งสองพระองค์ และต่อจากนั้นจึงจะกล่าวถึงบทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าแต่ละพระองค์ ในการทำนุบำรุง

พระพุทธศาสนา ตั้งแต่ปีที่ 5 ถึงปีที่ 7 กล่าวถึงบทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เนื่องจากพระกรณียกิจของพระองค์มีมากมายหลายประการ ผู้วิจัยจึงได้แบ่งผลงานของพระองค์ออกเป็น 3 บทเริ่มตั้งแต่ปีที่ 5 เป็นพระกรณียกิจในการริเริ่มทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ในบทนี้กล่าวถึง พระประวัติโดยย่อและสาเหตุที่ทรงครองสมณเพศตลอดพระชนม์ชีพ และศึกษาสภาพพระพุทธศาสนาโดยทั่วไปในรัชกาลที่ 5 จากนั้นก็จะเป็นพระกรณียกิจของพระองค์ที่เป็นพระค้ำวิริเริ่มปฏิบัติกิจพระศาสนา บทที่ 6 เน้นเฉพาะบทบาทของพระองค์ในด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ บทที่ 7 เป็นพระกรณียกิจด้านการปกครองคณะสงฆ์ และการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ตั้งแต่ปีที่ 3 ถึงปีที่ 7 เป็นเนื้อหาโดยตรงของการวิจัย ในตอนท้ายของแต่ละบท เป็นข้อสรุปผลงานและวิเคราะห์สาเหตุที่ทำให้บางพระองค์ทรงมีผลงานน้อย และบางพระองค์ทรงมีผลงานมาก

ในบทที่ 8 ซึ่งเป็นบทสุดท้าย ได้สรุปผลการวิจัยพร้อมทั้งข้อเสนอแนะบางประการ กล่าวคือ สรุปความเป็นมาของตำแหน่งสังฆปริณายกและลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นต้นมา สรุปผลงานของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าทั้งสามพระองค์ และวิเคราะห์บทบาทของทุกพระองค์ โดยกล่าวถึงปัจจัยที่ทำให้บางพระองค์ทรงมีผลงานน้อยและบางพระองค์ทรงมีผลงานมาก นอกจากนั้นยังมีข้อเสนอแนะให้ทำการวิจัยบทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในทุกแง่มุมโดยละเอียด ไม่เน้นเฉพาะแต่ในด้านการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเท่านั้น และได้เสนอให้มีการวิจัยลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ในรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าสนใจผู้มีใจน้อย

THESIS TITLE The Contributions of the Royal Supreme Patriarchs
 to Buddhism during the Bangkok Period.
 NAME Miss Nantana Wattanasook
 DEPARTMENT History
 ACADEMIC YEAR 1973

ABSTRACT

The purpose of this research is to study the contributions of the Royal Supreme Patriarchs to the progress of the Buddhist Church during the Bangkok Period. The study is divided into eight chapters, excluding the introduction; the last chapter is the conclusion and a suggestion for further research. The introduction states the development of the problem, the purpose of this thesis, the method of the research and analysis, and the significance or the benefits of the study.

The first chapter delineates the position of the head of the Buddhist Church or the title of Sanghāparināyaka and the administration of the Sangha from the Sukhothai Period to the Thonburi Period. This chapter stresses the hierarchy of the Sangha and the authority of Sanghāparināyaka of each period. The second chapter states the significant role attached to the title of Sanghāparināyaka to the administration of the Sangha in the Bangkok Period. This chapter is divided into three periods: from the First Reign to the Third Reign (A.D. 1782 - 1851), from the Fourth Reign to the Sixth Reign (A.D. 1851 - 1925), and from the Seventh Reign to the Ninth Reign (A.D. 1925 to the

present time). The readers will see how the king in each reign organizes the ecclesiastical administration and contributes to the progress of the Buddhist Church, and how each Sanghaparināyaka helps the king to carry on religious work. It shows that though the Sanghaparināyaka has no absolute authority to govern the Sangha, he is an important person in helping the king accomplish the religious work. These two first chapters provide the historical background for the readers, thereby leading them to understand the contributions of the Royal Supreme Patriarchs to the progress of the Buddhist Church more clearly.

The third chapter states the contribution of Somdet Phra Maha Samanachao Krom Phra Paramanuchitchinoros to the progress of the Buddhist Church. The fourth chapter states the contribution of Somdet Phra Maha Samanachao Krom Phraya Pavaretsvariyaalongkorn to the progress of the Buddhist Church. At the beginning of each chapter, a short history of each Royal Supreme Patriarch is given, followed in order by investigation and description of the general conditions of Buddhism in the Third and the Fourth Reigns. It shows how the prevailing conditions in Buddhist circle at that time influenced the roles of those two Royal Supreme Patriarchs. The third part of these chapters discusses the contributions of those two Royal Supreme Patriarchs to the progress of the Buddhist Church. Somdet Phra Maha Samanachao Krom Phraya Vajirananvaroros' contribution to the progress of the Buddhist Church is divided into three chapters, from the fifth to the seventh chapter. The fifth chapter states his initial role in the progress of the

Buddhist Church, the sixth chapter is his contribution to the progress of the study of the Sangha, and the seventh chapter delineates his contribution to the progress of the administration of the Sangha and the expansion of Buddhism. These five chapters, the third to the seventh chapter, constitute the main theme of the research. At the end of each chapter a summary on the accomplishment of each of them is given.

The eighth chapter, the last one, is the conclusion of the research with a critical analysis. It indicates the differences between the works of those Royal Supreme Patriarchs and the significance of their roles in ecclesiastical affairs. At the end of this chapter, two suggestions for further research have been proposed: "The contributions of Somdet Phra Maha Samanachao Krom Phraya Vajirananvaroros to the progress of Thailand", and "the administration of the Sangha in the Fourth and the Fifth Reign".

กิจกรรมประกาศ

ในการทำงานวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ วิลาสวงศ์ นพรัตน์ และอาจารย์ ดร.สุนทร ณ รั้งมี ซึ่งเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาและควบคุมการวิจัย ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำและคำอธิบายอันทรงคุณค่า ได้สละเวลาอันมีค่าของท่านในการตรวจและแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ของวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ จนสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในพระคุณของอาจารย์ทั้งสองท่านเป็นอย่างมาก

อาจารย์อีกสี่ท่านที่ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ คือ ศาสตราจารย์ รอง ศยามานนท์ ที่กรุณาแนะนำเกี่ยวกับชื่อเรื่องวิทยานิพนธ์ ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ศาสตราจารย์ ม.ร.ว.แสงโสม เกษมศรี ที่กรุณาให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์ อาจารย์ชั้นพิเศษ ดร.เพ็ญศรี กุก ที่กรุณาให้ความเอาใจใส่และให้กำลังใจตลอดมา และอาจารย์ วิลเลียม แอล วอเรน (William L. Warren) ที่กรุณาตรวจแก้ไขบทความภาษาอังกฤษ

อนึ่ง ในการทำงานวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัยได้รับความช่วยเหลือเป็นอย่างดีจาก พระมหาบุญช่วย สุขวโน วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งได้กรุณาให้ยืมหนังสือ ให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์ พร้อมทั้งคำอธิบายต่าง ๆ หลายประการ จึงขอกราบขอบพระคุณไว้ ณ ที่นี้ด้วย อีกทั้งขอกราบขอบพระคุณพระราชโมฬี และพระมหาประสิทธิ์ศักดิ์ สุทาคโม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ที่กรุณาให้ยืมหนังสือและให้คำแนะนำบางประการ

ในการเข้าค้นคว้าเอกสารตามหอสมุดต่าง ๆ ผู้วิจัยได้รับความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่ทุกท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คุณชูศักดิ์ ทิพย์เกษร และคุณวชิระ ธรรมเมธิน เจ้าหน้าที่ห้องวารสาร หอสมุดแห่งชาติ ที่กรุณาช่วยเหลือเป็นอย่างดีในการเข้าค้นคว้าเอกสารชั้นต้นอันมีค่า และคุณสายคอ ศรีพันธ์ คุณเครือวัลย์ น้อยพงษ์ คุณยงยุทธ รอดพิมพ์ เจ้าหน้าที่หอสมุดคำรุงราชานุภาพที่กรุณาให้ความสะดวกในการค้นคว้าเอกสารต่าง ๆ ผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่ทุกท่าน ดังกล่าวมาไว้ ณ ที่นี้ด้วย

นอกจากนั้น ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ คุณณัฐฉิ สุทธิสงคราม ที่กรุณาให้ยืมเอกสารบางอย่างและให้คำอธิบายบางประการ

บุคคลอีกสองท่านที่ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงคือ นายไพฑูรย์ และนางละไม วัฒนสุข บิคามารดาของผู้วิจัย ที่กรุณาให้ความช่วยเหลือทั้งในด้านการกำลังใจและกำลังใจทรัพย์ จนกระทั่งวิทยานิพนธ์เรื่องนี้สำเร็จเป็นรูปเล่มขึ้นมา

ท้ายที่สุดนี้ ขอขอบคุณ ร้อยโท วิชา เศรษฐวิชัย ที่ได้ช่วยเหลือผู้วิจัยทุกอย่างตลอดมา และขอขอบคุณ คุณไสว สุรรัตน์ คุณประยูร เจือจาง คุณสุนทร ทั้งสอง พนักงานพิมพ์ดีดฝ่ายวิชาการ ธนาคารกรุงไทย จำกัด และคุณทองพูน ชมกลิ่น พนักงานพิมพ์ดีดฝ่ายกำกับและตรวจสอบสถาบันการเงิน ธนาคารแห่งประเทศไทย ที่กรุณาช่วยเหลือเป็นอย่างดี โดยมีเห็นแก่เห็นดเห็น้อย

บทคัดย่อภาษาไทย

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ

กิตติกรรมประกาศ

รายการภาพประกอบ

บทที่

หน้า

ก

ง

ช

ฉ

หน้า	1
1. ตำแหน่งสังฆปริณายกและการปกครองคณะสงฆ์ ก่อนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ :	
ตำแหน่งสังฆปริณายกและการปกครองคณะสงฆ์ สมัยกรุงสุโขทัย	8
ตำแหน่งสังฆปริณายกและการปกครองคณะสงฆ์ สมัยกรุงศรีอยุธยา	17
ตำแหน่งสังฆปริณายกและการปกครองคณะสงฆ์ สมัยกรุงธนบุรี	25
2. ความสำคัญของตำแหน่งสังฆปริณายก ในการปกครองคณะสงฆ์ สมัย	
กรุงรัตนโกสินทร์ :	
ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325 - 2394)	27
ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 6 (พ.ศ. 2394 - 2468)	39
ตั้งแต่รัชกาลที่ 7 ถึงรัชกาลที่ 9 (พ.ศ. 2468 - ปัจจุบัน)	59
3. บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในการ	
ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา :	
พระประวัติย่อ	67
ข้อสันนิษฐานเหตุที่ทรงอยู่ในสมณเพศตลอดพระชนม์ชีพ	72
สถาปพระพุทธศาสนาโดยทั่วไปในรัชกาลที่ 3	74
พระกรณียกิจในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา	86
งานพระนิพนธ์ทางค่านพระพุทธศาสนา	95
สรุปวิเคราะห์ผลงานของพระองค์	93

4. บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา:

พระประวัติย่อ	102
สถาปพระพุทธศาสนาโดยทั่วไป ภายหลังจากที่เจ้าฟ้ามงกุฎ	
ทรงปฏิรูปพระพุทธศาสนา	104
พระกรณียกิจในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา	107
สรุปวิเคราะห์ผลงานของพระองค์	131

5. บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ในการริเริ่มทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา:

พระประวัติย่อ	137
สาเหตุที่ทรงอยู่ในสมณเพศตลอดพระชนม์ชีพ	142
สถาปพระพุทธศาสนาโดยทั่วไปในรัชกาลที่ 5	144
พระกรณียกิจในการริเริ่มทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา	149

6. บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ในด้านการศึกษาของคณะสงฆ์:

การจัดตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัย	160
การจัดการศึกษาตามหัวเมือง	169
การจัดการศึกษาของภิกษุสามเณร ให้เข้ารูปตามระบบ	
การศึกษาแผนปัจจุบัน	188

7. บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ในด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ และการเผยแผ่พระพุทธศาสนา:

การปกครองคณะสงฆ์

การเสด็จตรวจการคณะสงฆ์	211
การวินิจฉัยอธิกรณ์	222
หลักเกณฑ์ในการตั้งพระอุปัชฌาย์	233
ระเบียบการครองจีวรของพระสงฆ์มหานิกาย	239
ระเบียบการแสดงความเคารพของพระสงฆ์	244
ระเบียบเกี่ยวกับหนังสือสุทธิ	246
การรวมวัดในมณฑลกรุงเทพฯ	248
การจัดทำเนียบสมณศักดิ์ชั้นใหม่	252

การเผยแพร่พระพุทธศาสนา

พระนิพนธ์หนังสือธรรมระดับต่าง ๆ	258
พระนิพนธ์หนังสือเทศนา	260
การตั้งโรงเรียนพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย	262
การออกหนังสือธรรมจักษุ	263

สรุปและวิเคราะห์ผลงานของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา วชิรญาณวโรรส ทั้งในด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ การปกครอง คณะสงฆ์และการเผยแพร่พระพุทธศาสนา	265
---	-----

8. บทสรุปของการวิจัยและข้อเสนอแนะบางประการ	268
บรรณานุกรม	282
ประวัติการศึกษา	303

รายการภาพประกอบ

หน้า

1. พระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ตำแหน่งพระสังฆราช	9 ก
2. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์	102 ก
3. เครื่องบริวารของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา- ปวเรศวริยาลงกรณ์	116 ก
4. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส	137 ก
5. เครื่องบริวารของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส	155 ก
6. ลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เกี่ยวกับการศึกษา	169 ก
7. " " "	169 ข
8. ของใช้ต่าง ๆ ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส	186 ก

บทนำ

ความเป็นมาของปัญหา

เป็นที่ทราบกันดีว่า ประเทศไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติมาช้านานแล้ว ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาพระพุทธศาสนา ได้รับความอุปถัมภ์บำรุงจากพระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงเป็นองค์พุทธมามก จนทำให้พระพุทธศาสนาตั้งมั่นคงอยู่ได้ พระเจ้าแผ่นดินแทบทุกพระองค์ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย เป็นต้นมา ทรงมีบทบาทสำคัญในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ทรงปกครองประเทศทั้งทางฝ่ายพระราชอาณาจักรและพุทธจักร ทางฝ่ายพุทธจักรนั้นแม้จะมีผู้ทรงดำรงตำแหน่งประมุขสงฆ์โดยตรงอยู่แล้ว ก็ยังต้องอยู่ภายใต้พระราชอำนาจของพระเจ้าแผ่นดิน จึงอาจกล่าวได้ว่า พระเจ้าแผ่นดินนอกจากจะทรงมีพระราชอำนาจปกครองประเทศทางฝ่ายบ้านเมืองแล้ว ยังคงมีพระราชอำนาจเด็ดขาดในการปกครองคณะสงฆ์อีกด้วย แสดงให้เห็นว่า การปกครองคณะสงฆ์เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งจนพระเจ้าแผ่นดินทรงถือเป็นพระราชธุระ การที่ประเทศชาติจะดำรงมั่นคงอยู่ได้นั้น นอกจากจะขึ้นอยู่กับลักษณะการปกครองบ้านเมืองแล้ว ลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ก็ถือเป็นสิ่งสำคัญควบคู่กันไปด้วย ฉะนั้นเรื่องราวที่น่าสนใจประการหนึ่งของประเทศที่มีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ก็คือเรื่อง การปกครองคณะสงฆ์

นับตั้งแต่กรุงสุโขทัยเป็นราชธานี การปกครองคณะสงฆ์หัวหน้าผู้ดำรงตำแหน่งประมุขสงฆ์มีชื่อเรียกต่างกันตามกรณีและตามสมัย คือ พระสังฆราช สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระสังฆราชเจ้า และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า อย่างไรก็ตาม ตำแหน่งนี้แม้จะมีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน แต่ความหมายเหมือนกัน คือหมายถึงผู้ดำรงตำแหน่งประมุขทางฝ่ายพุทธจักร หรือเรียกว่าตำแหน่งสังฆปริณายก เป็นที่น่าสังเกตว่า ถึงแม้ว่าทางฝ่ายคณะสงฆ์จะมีประมุขอยู่แล้วก็ตาม แต่พระเจ้าแผ่นดินตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ก็ยังทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาดในการปกครองคณะสงฆ์อยู่ ทางฝ่ายประมุขสงฆ์เองต้องอยู่ภายใต้พระราชอำนาจของพระเจ้าแผ่นดิน นับเป็นเรื่องที่น่าสนใจและน่าค้นคว้าอย่างยิ่ง และเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมอบอำนาจในการปกครองคณะสงฆ์ให้สังฆปริณายกหรือประมุขสงฆ์โดยเด็ดขาดแล้ว การปกครองคณะสงฆ์ในสมัยต่อมาจะมีลักษณะที่แตกต่างไปจากเดิมหลายประการ และอีกประการหนึ่ง การที่

ตำแหน่งสิ่งขปริณายกมีชื่อเรียกต่างกันเป็น 4 อย่างดังกล่าวนั้น ย่อมก่อให้เกิดความสนใจและต้องการที่จะศึกษาความเป็นมาของตำแหน่งนั้น และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง สมควรที่จะศึกษาค้นคว้าตำแหน่งที่ได้รับยกย่องเป็นพิเศษคือ ตำแหน่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฉะนั้น การศึกษาบทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และวิเคราะห์ผลงานของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าทุกพระองค์โดยละเอียด จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจอย่างยิ่ง

อีกประการหนึ่ง ถึงแม้ว่าจะได้มีผู้เขียนพระประวัติและผลงานของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าทุกพระองค์มาก่อน แต่ก็เป็นกรรวบรวมเรื่องราวต่าง ๆ เท่านั้น มิได้มีการวิเคราะห์วิจัยบทบาทในวงการพระพุทธศาสนาโดยทั่วไป เช่น หนังสือเรื่อง "กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีศรีโนรส" เขียนโดย นายณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม เป็นหนังสือที่รวมรายละเอียดของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมาธิบดีศรีโนรส และแม้ว่าจะมีผู้อื่นเขียนเรื่องเกี่ยวกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นี้อีกหลายคน แต่ได้เน้นเฉพาะผลงานด้านการประพันธ์เท่านั้น มิได้เน้นในด้านการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ส่วนพระประวัติและผลงานของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ เท่าที่ค้นคว้ามาไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดพิมพ์เป็นรูปเล่ม นอกจากจะกระจัดกระจายอยู่ตามหนังสือต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่เขียนเฉพาะพระประวัติกันเดียว สำหรับพระประวัติและผลงานของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส มีผู้เขียนไว้มาก แต่มิได้รวบรวมผลงานสำคัญ ๆ ทั้งหมดโดยละเอียดไว้ในเล่มเดียวกัน เพราะผลงานของพระองค์มีมาก จึงกระจัดกระจายอยู่เป็นเล่ม ๆ แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีผู้วิเคราะห์ผลงานของพระองค์โดยละเอียด จึงอาจกล่าวได้ว่า การเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ เท่าที่ผานมา เป็นการเขียนเฉพาะด้านใดด้านหนึ่งเท่านั้น มิได้เน้นเฉพาะประเด็นสำคัญ คือ การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ฉะนั้นในการทำงานวิจัยเรื่องนี้จึงมุ่งจะศึกษาบทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าทุกพระองค์ โดยพิจารณาในแง่ประวัติศาสตร์ เน้นเฉพาะด้านการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และเปรียบเทียบผลงานของทุกพระองค์ในค่านนี้

ควยเหตุผลประการต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ ผู้วิจัยจึงมีความเห็นวาทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องสำคัญและน่าสนใจอย่างยิ่ง สมควรที่จะนำมาพิจารณาและทำการวิเคราะห์วิจัยอย่างละเอียดต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อให้ทราบผลงานของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าทั้งสามพระองค์ ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอย่างละเอียดลึกซึ้งกว่าที่เคยมีมา และชี้ให้เห็นว่าผลงานของแต่ละพระองค์นั้นมีประโยชน์ต่อการคณะสงฆ์ของประเทศไทยมาก ผลงานบางอย่างเป็นของใหม่ซึ่งไม่เคยมีมาก่อน และเพื่อให้ทราบลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ของประเทศไทยตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ยังชี้ให้เห็นความสำคัญของตำแหน่งสังฆปริณายกที่มีต่อการปกครองคณะสงฆ์และเมื่อมีตำแหน่ง "สมเด็จพระมหาสมณเจ้า" ขึ้น มีลักษณะที่พิเศษไปจากเดิมประการใดบ้าง ในการวิจัยเรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์สำคัญ คือ แสดงให้เห็นผลงานและบทบาทที่แตกต่างกันของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าทั้งสามพระองค์ที่มีต่อวงการพระพุทธศาสนาของประเทศไทย

วิธีดำเนินการค้นคว้าและวิจัย

ผู้วิจัยทำงานวิจัยโดยอาศัยเอกสารต่าง ๆ (Documentary Research) เอกสารที่ใช้ในการวิจัยเรื่องนี้ได้มาจากสถานที่ต่าง ๆ คือ หอสมุดแห่งชาติ หอสมุดกลางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดคณะอักษรศาสตร์ หอสมุดคำทรงราชูปถัมภ์ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ และหอสมุดมหาวิทยาลัย วัดบวรนิเวศวิหาร เอกสารที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นประเภทเอกสารชั้นรอง (Secondary Sources) คือ เอกสารที่ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่แล้ว แต่ก็ยังเป็นผลงานของผู้เรียบเรียงที่นำเชื่อถือได้ทั้งสิ้น ส่วนเอกสารชั้นต้น (Primary Sources)

ที่เป็นตัวเขียนก็มีอยู่บางพอดสมควรแต่ไม่มากนัก ไปปรากฏลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ส่วนเอกสารที่เป็นตัวเขียนในห้องวชิรญาณ หอสมุดแห่งชาติ ซึ่งเกี่ยวกับงานวิจัยเรื่องนี้ โดยตรง นั้นมีน้อย ส่วนใหญ่เป็นเรื่องประกาศแต่งตั้งสมณศักดิ์ต่าง ๆ ซึ่งก็ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่แล้ว ทั้งสิ้น สำหรับเอกสารตัวเขียนในตำหนักจันทร์ วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งเป็นลายพระหัตถ์ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสนั้นมีมากมาย แต่ส่วนใหญ่ก็ได้รับการตีพิมพ์ แล้วเช่นกัน ผู้วิจัยนำเอกสารตัวเขียนเหล่านั้นมาอ้างอิงเฉพาะที่เห็นว่าสำคัญเท่านั้น อนึ่ง เอกสาร บนตำหนักจันทร์นี้ ทางเจ้าหน้าที่ของวัด ยังมิได้จัดรวบรวมให้เป็นหมวดหมู่ยังคงกระจัดกระจาย อยู่ ฉะนั้นในการทำบรรณานุกรมและเชิงอรรถอ้างอิงถึงเอกสารเหล่านั้น จึงไม่สามารถจะ บอกลำดับที่หรือเลขหมู่ได้ นอกจากวัน เดือน ปี ของเรื่อง เอกสารที่ใช้ทั้งหมด มีทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ แต่ส่วนใหญ่เป็นภาษาไทย คงมีส่วนน้อยเท่านั้นที่เป็นภาษาอังกฤษ เอกสารชั้นรองเหล่านั้นนอกจากจะเป็นหนังสือต่าง ๆ แล้ว ยังมีวารสารทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ หนังสือรายปี สิ่งพิมพ์รัฐบาล ตลอดจนหนังสือพิมพ์รายวันอีกด้วย

หลังจากที่ผู้วิจัย ได้ทำการค้นคว้าโดยอาศัยเอกสารต่าง ๆ อย่างละเอียดแล้ว ขั้นตอนต่อไปผู้วิจัยจึงวางโครงร่าง (outline) ตามเนื้อหาของเอกสารที่ค้นคว้ามาได้ ผู้วิจัย แบ่งงานวิจัยออกเป็น 8 บท โดยมีบทนำอยู่ต่างหาก ใน 8 บทนี้แบ่งเป็นเนื้อเรื่อง 7 บท และบทสรุปอีก 1 บท

บทที่ 1 กล่าวถึง ตำแหน่งสังฆปริณายกและการปกครองคณะสงฆ์ ก่อนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ บทที่ 2 กล่าวถึง ความสำคัญของตำแหน่งสังฆปริณายกในการปกครองคณะสงฆ์ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ สองบทแรกนี้เป็นการศึกษาเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ เพื่อที่จะช่วยให้เข้าใจบทต่อไปได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น บทที่ 3 และบทที่ 4 กล่าวถึงบทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา บทที่ 5 ถึงบทที่ 7 กล่าวถึงบทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า

กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และจบลงด้วยบทที่ 8 ซึ่งเป็นบทสรุปวิเคราะห์บทบาทของแต่ละพระองค์ พร้อมทั้งข้อเสนอแนะเกี่ยวกับเรื่องที่จะทำการวิจัยกันต่อไป

ความสำคัญหรือประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย

ในการทำงานวิจัยเรื่องนี้ นอกจากผู้วิจัยจะได้รับประสบการณ์ต่าง ๆ ในการค้นคว้าเอกสารและการเขียนแล้ว ผู้วิจัยยังได้รับความรู้ในหลาย ๆ ด้านเกี่ยวกับเรื่องราวที่เขียนอีกด้วย ฉะนั้น จึงหวังว่า งานชิ้นนี้คงให้ประโยชน์แก่ผู้ที่สนใจในพระพุทธศาสนาได้บ้างพอสมควร เพราะจะช่วยให้เห็นสภาพพระพุทธศาสนาโดยทั่วไป ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยจนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้ ได้ทราบถึงบทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าทั้งสามพระองค์ ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอย่างละเอียด และทราบความสำคัญของตำแหน่งสังฆปริณายกที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย การวิจัยเรื่องนี้คงมีส่วนช่วยผู้ที่สนใจในการศึกษาหาความรู้ ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการปกครองคณะสงฆ์ตลอดจนการศึกษาของคณะสงฆ์ ให้ได้รับความรู้กว้างขวางยิ่งขึ้นกว่าเดิม.